

Reidun Boine

er klinisk sosionom med mastergrad i sosialt arbeid og godkjenning som veileder. Hun har videreutdanning i blant annet rusproblematikk, veiledning og konsultasjonsmetodikk og samisk kulturkunnskap. Hun har lang erfaring fra sosialtjeneste og familievern, og har vært prosjektleder for Finnmarksklinikken på oppbygging av samisk kompetanse innen spesialisert tverrfaglig rusbehandling.

Følelser på samisk

Samene har en særskilt posisjon som urbefolkning. Men profesjonelle hjelpere trenger kunnskap om kulturen for å møte mennesker med samisk bakgrunn på den måten de trenger.

vanskelige situasjoner viser det seg ofte hva som er av betydning for den enkelte, og ofte handler det om kulturelle verdier.

Jeg skrev et mastergradsarbeid om hvordan par i enkelte samiske kontekster har løst sine problemer i parforholdet og ellers i hverdagslivet, og om deres forventninger til det offentlige hjelpeapparatet (Boine 2007).

Parenes erfaringer er forankret i verdier som er en del av den samiske kulturen. Verdier er ofte ubevisste og utgjør de underliggende faktorer som er styrende for vår atferd og kommer til uttrykk gjennom ord og handlinger.

Selv om noen verdier karakteriseres som mer utpreget samiske, trenger de ikke nødvendigvis være andre enn majoritetssamfunnets verdier. Men betydningen og vektleggingen kan være forskjellig, for eksempel troen på Gud, familie og slektsforhold.

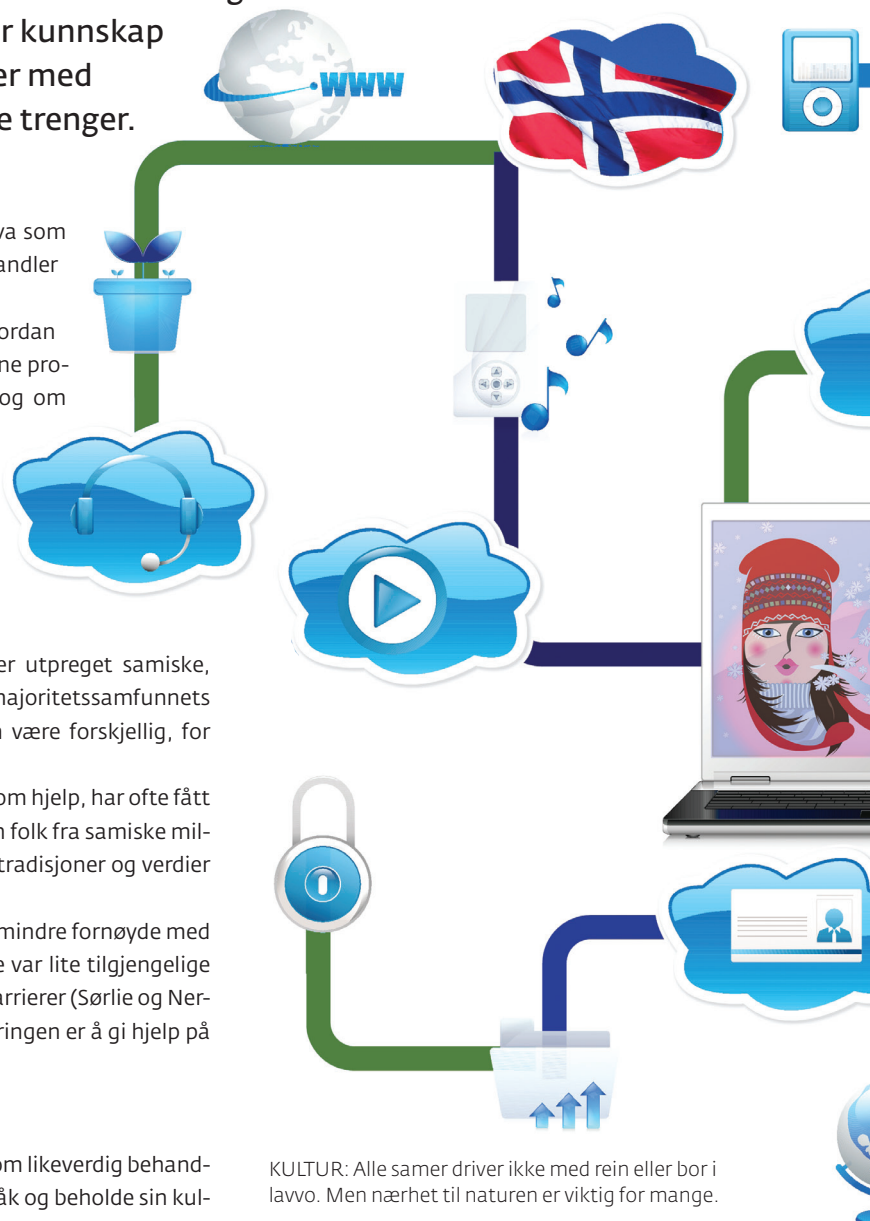
Pasienter med samisk bakgrunn som har søkt om hjelp, har ofte fått hjelp bygd på vestlige verdier, ideologi og tro. Men folk fra samiske miljøer har en annen historie, et annet språk, andre tradisjoner og verdier enn majoritetsbefolkningen.

Forskning viser at samiske pasienter har vært mindre fornøyde med helsetjenestene de har fått, og at tjenestene ofte var lite tilgjengelige på grunn av geografiske, språklige og kulturelle barrierer (Sørli og Nergård 2005, Nystad, Melhus & Lund 2008). Utfordringen er å gi hjelp på samiske pasienters egne premisser.

LIKEVERD I BEHANDLING

Å behandle alle pasienter likt er ikke det samme som likeverdig behandling. Alle har for eksempel rett til å snakke sitt språk og beholde sin kul-

KULTUR: Alle samer driver ikke med rein eller bor i lavvo. Men nærhet til naturen er viktig for mange.

tur. Tilrettelegging for samisk språk og kultur er derfor ikke diskriminering, slik noen kan påstå. Likeverdig behandling kjennetegnes av at pasienter blir møtt med respekt ut fra sin kulturelle bakgrunn, sine forklaringsmodeller og handlingsmåter, og at disse blir mer eksplisitt for hjelpere innenfor hjelpetjenestene. Det er i liten grad skrevet om samiske verdier og samiske pasienters forventninger til hjelpeapparatet.

De siste tiårene har det vært en sterk vekst i antall etniske minoriteter i Norge, noe som har framtvinget en økende erkjennelse av at samarbeid må ha med et kulturelt perspektiv som forståelse og forklaring.

Samene skiller seg fra mange andre etniske minoriteter ved at de har urbefolkningsstatus, noe som innebærer en anerkjennelse av samene som eget folk med eget språk og egne interesser. Samer er en del av Norges befolkning, og lovverket og internasjonale konvensjoner skal sikre den samiske befolkningens rettigheter og tjenester i forhold til egen kultur. Stortinget har blant annet vedtatt en egen samelov der formålet er å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppa i Norge kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv. Det er ikke lenger opp til den enkelte helsearbeider å vurdere om helsevesenet trenger å ta hensyn til de kulturelle forskjellene mellom majoritetskultur og samisk kultur.

UNDERSØKELSEN

Artikkelen bygger på en kvalitativ undersøkelse der utvalget besto av i alt åtte personer; to par og fire enkeltpersoner som levde i parforhold i alderen 38 til 65 år. Minst den ene i paret hadde samisk kulturell bakgrunn. Alle informanter bodde i Karasjok kommune (Boine 2007). Kommunen har 2 900 innbyggere og betraktes som en flerkulturell kommune, der samisk befolkning utgjør cirka 90 prosent, resten er norsk og finsk. Kommunen er forvaltningsområde for >>

samisk språk. Det betyr at de som ønsker å snakke samisk har rett til å bli betjent på samisk.

I analyse- og tolkningsarbeidet var fokuset på å finne mønstre i parenes opplevelser og historier. Ved valg av teorier var det viktig å få fram en forståelse av samisk kultur som i stor grad preger informantenes historier. I denne sammenheng ble blant annet kulturbegrepet, og stigmaten til Goffman (1963) brukt for å klargjøre informantenes ytringer.

«Samiske pasienter har vært mindre fornøyde med helsetjenestene.»

Kultur er et komplisert begrep, og det omfatter ikke bare ytre faktorer som påvirker vår atferd og holdninger. Kultur er også trosforestillinger, moral og ytringsformer, og utvikles ved at en gruppe mennesker gjennom samhandling og kommunikasjon tilskriver seg og sine omgivelser en mening.

Goffmans (1963) stigmaten ble valgt med bakgrunn i at samer er blitt utsatt for diskriminering og stigmatisering. Samer ble stemplet ut fra tribale stigma, hvor nasjonalitet, rase og religion var eksempel på denne type stigma. Det innebærer at en person blir sosialt stemplet av andre og møter negative holdninger grunnet en viss egenskap.

Goffman mener at et hvert samfunn er ordnet etter sosiale spilleregler slik at mennesker er inndelt i sosiale kategorier, der hver kategori har sine egenskaper som oppfattes som sedvanlige og naturlige. Den stigmatiserte internaliserer samfunnets normer, og begynner å se på seg selv med samme syn som undertrykkerne. Et eksempel på det er samer som underkommuniserer sin samiske identitet.

Samene ble i perioden 1860 til 1960-åra utsatt for fornorsking. Målet kan sies å ha vært å endre grunnverdiene i samisk kultur og bytte ut den samiske identiteten, da den ble oppfattet som mindreverdig. Vestlige folk oppfattet seg selv som normale, med evner til å utvikle seg.

Gjennom studier av utseende og skalleform kom forskere fram til at samer var primitive folk som ikke hadde nådd fram til et «sivilisert nivå» (Hansen og Olsen 2004).

Stigmatisering resulterte i stereotyper om samer, for

eksempel at de ble oppfattet som overtroiske. Stigmatisering har også ført til at «det samiske» ofte er et følsomt tema og ofte blir tabubelagt. Stereotyper er forenklete beskrivelser av antatte kulturtrekk ved en gruppe mennesker (Eriksen 2004).

Noen tilegnet seg nytt tankesett og endret atferd i håp om at de skulle bli anerkjent som likeverdige. En stor del av den samiske befolkningen har felles erfaringer med skamfølelse over egen identitet og tilhørighet, og ofte skjules «det samiske» i den private sfæren (Eidheim 1971).

SAMISK SPRÅK

Informantene mente at når samer må ta kontakt med hjelpeapparatet, må de ha mulighet til å snakke sitt eget morsmål. Det er ikke bare den eldre generasjon som ser på det norske språket som en utfordring i møte med hjelpeapparatet. En samisktalende som er under 40 år og har høy-skoleutdanning sa det slik:

«Hvis jeg skulle ha fortalt på norsk om mine problemer, tror jeg at det hadde vært mye verre ... Jeg tror ikke at jeg hadde klart å få tydelig nok fram hva jeg mener» (Boine 2007:85).

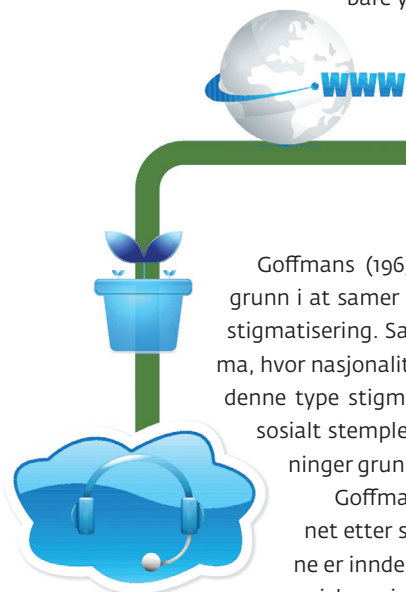
På tross av hennes unge alder og at hun behersket norsk, syntes hun at det å snakke om følelses- og helsemessige temaer kunne være en utfordring og mente at det hadde vært enklest å snakke samisk, som er hennes morsmål.

Skuttnabb-Kangas (1986) som har forsket på tospråk-lighet, hevder at i en presset følelsesmessig situasjon står morsmålet nærmest. Når man skal uttrykke seg på et annet språk, må man konsentrere seg mer om hva man skal si enn om innholdet.

I situasjoner som krever interaksjon og hurtig dialog blir det mindre tid til å konsentrere seg om formen når man er følelsesmessig stresset. Ord blir bare ord, uten at følelser klarer å henge med. Forskning viser at det ikke er tilrettelagt tilstrekkelig for å innfri behovet til de som ønsker å snakke samisk i møte med hjelpeapparatet (Nystad, Melhus & Lund 2008). Dette selv om flere kommuner i nord er blitt innlemmet i forvaltningsområdet for samisk språk. Det gjelder kommunene Karasjok, Kautokeino, Tana, Porsanger, Nesseby, Kåfjord, Lavangen, Tysfjord og Snåsa.

KULTURKUNNSKAP

En av informantene mente at samisk språk er viktig i møte med samiske pasienter, men at det er like viktig at de som

jobber i det offentlige hjelpeapparatet tilegner seg kunnskap om samisk kultur. Hun hevdet at det ofte må leses mellom linjene når enkelte uttrykker seg, da de ikke sier rett ut sin mening eller hvordan de har det. Det handler mer om taus kunnskap og om ulike kommunikasjonsstiler enn direkte og indirekte kommunikasjon. I direkte kommunikasjon kommuniseres det direkte med de involverte uten å ta tilstrekkelig hensyn til kontekst og timing. I indirekte kommunikasjon formidles mening gjennom antydninger, historier og ved non-verbal adferd.

Flere av informantene var opptatt av at det er viktig å tilegne seg basiskunnskap om samisk kultur. De har inntrykk av at dersom hjelpere ikke kan kulturens koder og symboler, men kun har lært seg det samiske språket, kan kommunikasjonen bli vanskelig. Å ha kjennskap til kultur gjør at hjelpere er i stand til å sjekke ut det mottatte budskapet. Informantene mente også at det er viktig å kjenne til kulturelle skikker, oppdragelsesformer og samisk historie generelt.

Forskning viser at positivt behandlingsresultat er større om pasienten og terapeuten har samme etniske bakgrunn (Møllersen, Sexton & Holte 2009). De har felles forståelse av kulturen og klarer derfor i større grad å forstå hverandre.

En av informantene, som jeg her kaller Ravna, fortalte at hun var nettopp blitt gravid da moren hennes døde. Hun hadde ikke nådd å fortelle moren om den store begivenheten. Hun fortalte slik:

«Min avdøde mor kom til meg i drømmen. Jeg tolker at jeg var blitt mye plaget med at jeg ikke rakk å fortelle henne om graviditeten. Jeg vet ikke, men jeg mener selv at jeg drømte, men jeg var liksom også halvvåken... Hun kom til meg og sa; Hør her, jeg vet at du er blitt veldig plaget når du ikke fortalte til meg at du var gravid. Jeg vet at du har fått ei jente og hun skal bli min navnesøster. Jeg tenkte: Hvordan nå? Jeg fant ut at dette tør jeg ikke å fortelle til jordmora, hun vil finne ut at jeg er psykotisk og kan sende meg direkte til Åsgård.» (psykiatrisk behandlingsinstitusjon) (Boine 1997:89).

Her er det to betydningsfulle faktorer. For det første at mora kom til henne i drømmen. Mange samer er opptatt

av drømmer. De opplever ikke drømmer som skremmende. Vektleggingen av drømmer kan ses i sammenheng med samisk førkristen religion. Man tror at mennesker som har gått bort lever i en annen verden og at man fortsetter å ha et forhold til dem på bestemte måter.

Ravna viste usikkerhet overfor sin subjektive opplevelse. Det kan sees i sammenheng med at hun har fått høre at drømmer er overtro, og velger å tro at hun var halvvåken. Hun blir tvunget til å konstruere sin forståelse etter storsamfunnets fornuft. Den vestlige verden har ikke tillit til drømmer, som ofte betegnes som fantasier eller forestillinger. Det kan gjøre at Ravna i sin fortelling veksler mellom tro og tvil, noe som gjorde henne forvirret.

Ravna følte at hun kunne delt denne drømmen med noen på sykehuset, men fant ut at hun ikke kunne være åpen, da sykepleieren var norsk. Hun var usikker på sykepleierens kunnskap om samisk kultur, om hun kjente hvilken betydning drømmer kan ha for enkelte, for eksempel i forbindelse med å jobbe med egen sorg, og var redd for å bli mistolket som forvirret eller i barselspsykose.

Ravna sa videre at dersom jordmor Ellen, som er same, hadde kommet inn på rommet, ville hun ha fortalt henne om opplevelsen. Dette viser hvor viktig kulturkunnskap kan være i faglig sammenheng, der pasienter kan være åpne om egne behov og ha tillit til at de vil få meningsfull hjelp.

«Stigmatisering har ført til at «det samiske» ofte er et følsomt tema og ofte blir tabubelagt.»

Noen av informantene var opptatt av at helsepersonell bør vise større fleksibilitet og respekt for at den samiske befolkningen kan ha et annet syn på hva som hjelper i gitte tilfeller. En informant sa det slik:

«Jeg tror at akkurat det er veldig viktig for samer, at du ikke skal si at det er det eneste som hjelper» (Boine 1997:88).

Hun siktet til at dersom hjelpere er for kategoriske, blokkerer de for videre samarbeid. Men på en annen side >>

«Det å snakke om følelses- og helsemessige temaer (på norsk) kunne være en utfordring.»

bør også pasienter vise større åpenhet. For eksempel kunne Ravna ha fortalt sykepleieren om det som har betydning for henne, og på den måten ville pleieren hatt anledning til å bli kjent med den samiske kulturen.

GUDSTRO

Gudstro er en sentral verdi for flere av informantene i vanskelige situasjoner. Den gir styrke, livsmot og viser åndelig retning, ikke minst når alt annet har sviktet. Det gjelder ikke bare den eldre generasjonen, en mann jeg har kalt for «Atle», 40 år fortalte slik:

«Tro er veldig sentral ... spesielt i vanskelige situasjoner, slik var det også i høst. Den kommer som et mirakel, den troa» (Boine 1997:73).

Tro er noe som kommer og går i Atles liv. Det kan tolkes som om han først tyr til det som tidligere har vært til hjelp, men når det svikter er gudstro den siste utveien. Atle tenkte at troen kommer som et mirakel, og han knyttet det uforklarlige til Gud. Hans personlige tro på Gud er en viktig kilde til livsmot. Gudstro er noe Atle er oppvokst med, og var sentralt i mange samiske hjem (Dalheim 1997).

En informant på 60 år som er kalt for «Måret» har i tankene at det ligger i menneskets natur å takle ulike problemer som oppstår. Måret forklarte det slik:

«Ingen knuter er så store at ikke mennesker kan løse dem, men det kommer an på viljen. De gangene jeg ikke har fått til å snakke med mannen, viser jeg sinne og dårlig humør. Og hvis ikke det hjelper, bruker jeg å be til Gud Fader. Det er vår Herre som har gitt meg de evnene. Vi har fra vi var barn fått kristen tro i våre hjerter» (Boine 2007:76).

Når Måret og mannen hadde problemer og de ikke klarte å snakke med hverandre, støttet hun seg aktivt til Gud.

Mårets overbevisning var at hun og mannen skulle greie å mestre det vanskelige ved hjelp av gudsmakt. Hun hadde en oppfatning av Gud som en høyere makt i naturen, som hun kommuniserte med. Når hun ba til Gud, henvendte hun seg til en hellig makt og forventet at den både hørte og svarte.

Etter farens bortgang var Måret i dyp sorg og tappet for energi. Hun sa at hun fikk «beskjed» gjennom Gud om at faren hadde det bra, noe som ga henne styrke. Når forfedrenes sjeler blir brakt inn i forståelsen av menneskelig lidelse, er vi definitivt ute av fysiologien, forbi psykiatrien og inn i religionen.

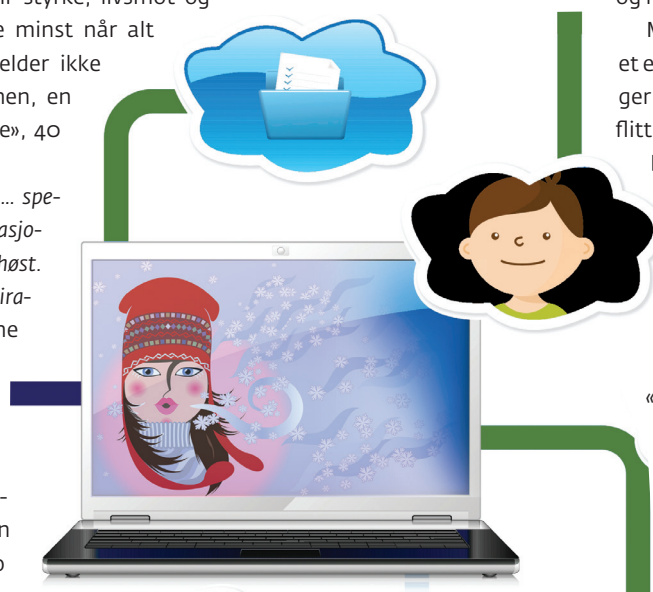
Måret sa at det nesten er som et eventyr, fordi mange ikke lenger tror på Gud. Måret er ingen flittig kirkegjenger, men hun er blitt oppdratt med gudstro fra hun var barn, på lik linje med Atle. Måret husket barndommen med læstadianske samlinger og rørelsesritualer slik:

«På samlingene brukte vi å gråte når vi så de andre gråte, slik at det har vært veldig mektig når vi har fått oppleve dette» (Boine 1997:77).

Måret som har deltatt på læstadianske møter hadde lært at gråt var vanlig, og hun gråt selv også. Hun har lært å vise følelser gjennom gråt, noe som er blitt en naturlig del av livet hennes. I voksen alder har hun lett for å ta til tårene, noe som har vært til hjelp for henne i vanskelige situasjoner. På læstadianske samlinger var syndenes forlatelse sentral. Måret mener at hennes generasjon har lært at det er viktig med tilgivelse. Hun hevder at det har skjedd endringer i det samiske samfunnet, der den oppvoksende generasjon har mistet noe av denne kunnskapsoverføringen. Mange tror ikke lenger på Gud og heller ikke på tilgivelse i like stor grad som hennes egen generasjon.

HELBREDERE

Legehjelp og kirke blir godtatt av informantene samtidig som de kan benytte seg av helbredere i vanskelige situa-

sjoner. Disse oppsøkes når den vestlige behandlingen ikke strekker til.

Informantene snakket ikke uoppfordret om troen på helbredere, men de måtte spørres direkte om sin bruk av slike. En vegring mot å fortelle om temaet kan sees i sammenheng med at storsamfunnet definerte samenes tidligere religiøse ytringer som overtro, hedenskap og trolldom. Handlinger og andre ytringer som kan forbindes med samisk førkristen religion er et følsomt og tabubelagt tema og formidles ikke i det offentlige rom. Min samiske bakgrunn var nyttig i denne sammenheng, fordi jeg kunne fokusere på nettopp dette.

Flere av informantene fortalte at de kontaktet helbredere ved somatisk sykdom og at de tror at helbrederen har lindret eller fjernet plagene.

Piera, en reindriftssame på 50 år, fortalte om sine mors evner slik:

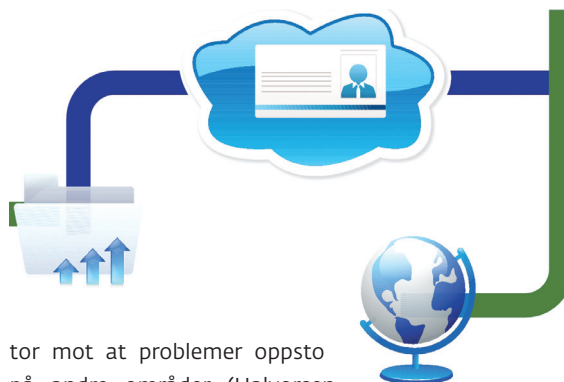
«Jeg var veldig plaget med ryggen i mine yngre dager, og plagene tok hun vekk» (Boine 1997:71).

Piera fastholdt at det var moren som helbredet ryggplagene hans. Han har hørt hjemme og i lokalmiljøet at noen har slike evner. Hans subjektive opplevelse var at ryggsmertene ble borte, og morens helbredelsesevner er forklaring på bedringen. En annen kunne kanskje ha ment at smertene gikk over av seg selv.

En annen informant kontaktet en helbreder da sønnen ble alvorlig syk. Foreldrene opplevde at legen ikke tok deres bekymring på alvor og nektet å henvise gutten til spesialisthelsetjenesten. Foreldrene tror at det var helbrederens kraft som hjalp sønnen. Disse foreldrene tar ikke avstand fra den vestlige skolemedisinen, men de følte at den ikke strakk til. Av hensyn til det syke barnet valgte de å prøve andre alternativer. De har en både og- holdning til hva de tror kan hjelpe ved sykdom. De stolte på det som har vist seg å være virkningsfullt.

SLEKTENS HJELP OG STØTTE

De færreste av parene har snakket med noen i sin nærmeste familie om sine problemer, men det betyr ikke at familien har liten verdi. Informantene fremhevet familien og slektas viktige rolle ved praktisk organisering av familielivet. Når de hadde behov for barnepass eller annen hjelp, for eksempel til å ordne med klær og utstyr til konfirmasjon eller bryllup, var det alltid noen i familien eller slekta som stilte opp. Når de fikk praktisk hjelp i organiseringen av familielivet, fungerte det som en beskyttelsesfak-

tor mot at problemer oppsto på andre områder (Halvorsen 1990). Bestemødre ble oppfattet som særdeles viktige som praktisk og emosjonell støtte for barn. Ikke minst anerkjente informantene det sosiale fellesskapet i familien/slekta. Samer er kjent som et stor-familiesystem (Nergård 2005). En informant på 60 år som var veldig klar på at hun ikke snakket om sine problemer med familien/slekta, anerkjente det sosiale forholdet med uformell samtale og sa følgende:

«Noen ganger bruker jeg å kjenne at nå har jeg behov for mitt eget folk. Ja, når en kommer overens med egen slekt og nettverk, er det jo «medisin». Du kan snakke med dem om forskjellige ting som opptar en der og da og kommer hjem med godt humør. Slekta fungerer som «doktorer» når du har et sterkt nettverk» (Boine 2007:67).

«Hun sa at hun fikk «beskjed» gjennom Gud om at faren hadde det bra, noe som ga henne styrke.»

Tilhørighet til slekt gir en opplevelse av kontinuitet, inkludering og tilhørighet som er viktige i utvikling av trygg identitet og selvoppfattelse. Taylor (1985) er opptatt av anerkjennelse og mener at deltagelse i uformelle sosiale nettverk og i grupper med personer med samme verdier, gir folk en følelse av verdi. Den hyppige og uformelle kontakten som er blant mange samer kan også oppfattes som sollejeaddjit (avledere). To av parene fortalte at hvis de var uenige når det kom uventet besøk, gikk de ut av rollen som «sinte». De fortalte ikke om sin uenighet. Konsekvensen var ofte at de ikke lenger var sinte etter at besøkende hadde dratt.

KONKLUSJON

Kulturen bidrar til å gi mening i vanskelige situasjoner. Det betyr ikke at verdiene er statiske. De endres hele tiden i møte med andre forståelsesmåter.

>>

«Disse foreldrene tar ikke avstand fra den vestlige skolemedisinen, men de følte at den ikke strakk til.»

Par i samiske miljøer kan bruke andre hjelpeformer og autoriteter i vanskelige situasjoner enn hva offentlig hjelpeapparat ofte tilbyr. De er bærere av tradisjonell kunnskap, men også av moderne vestlig kunnskap. De kan handle ut fra sine individuelle behov, men samtidig også ut fra et kollektivistisk prinsipp.

Ved konfirmasjon, sorg og sykdom blir familie og slektskap viktigere enn ellers. Det er også verdt å merke seg at samiske verdier som nesten har vært glemt eller har blitt holdt skjult, blir hentet fram i vår tid.

Noen av informantene er redde for å snakke om sine

verdier når de avviker fra vestlige verdier. Dermed kommer deres oppfatninger i liten grad fram.

Gullestad (1998), som er opptatt av innvandreres situasjonen i Norge, mener at mangfoldet må integreres. Det betyr at mangfoldet ikke bare skal legges til, men at helheten i systemet må endres.

Endring av helheten utfordrer den enkelte virksomhet til å klargjøre sin ideologi. I denne klargjøringen er verdier sentrale, og det må gis rom for spesifikk samisk kulturkunnskap. ■

LITTERATUR

Boine, R. (2007): *Meningsfulle verdier for par – i samisk kontekst*. Masteroppgave i sosialt arbeid ved Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap. NTNU, Trondheim.

Dalheim, A. (1997): *Der er min lengsel hjemme, der har min tro sin skatt*. Hovedfagsoppgave i pedagogikk/skoleforskning. Universitetet i Tromsø.

Eidheim, H. (1971): *Aspects of the lappish minority situation*. s.50-67. Oslo: Universitetsforlaget.

Eriksen, T. H. (2004): *Små steder – store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hansen, L. I. og Bjørnar Olsen (2004): *Samenes historie fram til 1750*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.

Halvorsen, K. (1990): *Innføring i sosialpolitikk*. Otta: Tano.

Goffman, E. (1963): *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, USA.

Gullestad, M. (1989): *Kultur og hverdagsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.

Møllersen, S, Sexton, H. C og Holte, A (2009): Effects of client and therapist ethnicity and ethnic matching: A prospective naturalistic study of outpatient mental health treatment in Northern Norway. *Nordic Journal of Psychiatry*, 63:246-355.

Nergård, V. (2004): *Slekt og rituelt slektskap i samiske samfunn – Innspill til en psykodynamisk forståelse av*

sosialisering. Doktorgradsavhandling. Pedagogisk forskningsinstitutt, Det utdanningsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Oslo.

Nystad, T., M. Melhus & E. Lund (2006): Samisktalende er mindre fornøyd med legetjenestene. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*, 126: 738-740.

Skutnabb-Kangas, T. (1986): *Minoritet, språk och rasism*. Stockholm: Liber Tryck AB.

Sørli, T. og J. I. Nergård (2005): Treatment satisfaction and recovery in Saami and Norwegian patient following psychiatric hospital treatment: A comparative study. *Transcultural Psychiatry*, 42, s. 295 – 316.